

Osvietenstvo v slovenskej literatúre

- 1. fáza vývoja slovenského národného obrodzenia
- katolíci a evanjelici – zrovnoprávnení Tolerančným patentom – obom konfesiám išlo o obrodzenie nár. jazyka
- uzákonenie spisovnej slovenčiny – A. Bernolák r. 1787; bernolákovci – vnášanie nového jazyka medzi ľud
- literatúra vecného charakteru – upúšťa sa od náboženskej tematiky, zameriava sa na svetskú problematiku, na otázky a problémy súčasného života – ústredné postavenie majú žánre vecnej literatúry
- inteligencia pochádzala z ľudu
- snaha povzniesť slovenský ľud vydávaním ľudovýchovných, populárno-náučných diel a časopisov
- Slovenské učené tovarištvo – vydavateľská, kultúrna a buditeľská činnosť; úsilie o prebúdzanie národného povedomia

Historické pozadie

- Mária Terézia (1717-1780) – zakladanie manufaktúr po celej krajine, podpora pestovania nových plodín, reforma súdництва, urbárska regulácia – úprava poddanských pomerov, reforma školstva, zavedenie povinnej školskej dochádzky
- Jozef II. (1741-1790) – významný osvietenský panovník – pokračuje v reformách – vydal r. 1781 Tolerančný patent – zrovnoprávnenie oboch konfesií – katolíkov i evanjelikov; snaha obmedziť moc Rímu nad cirkvou v jeho ríši; rušenie rádov, ktoré sa nezaoberali zdravotnou starostlivosťou al. výchovou mládeže; podporoval aj pestovanie domácich jazykov v monarchii (snaha zlepšiť komunikáciu kňazov s veriacimi), čo prispelo aj ku činnosti bernolákovcov, zrušenie nevoľníctva
- Kamaldulská rehoľa, J.I. Bajza – prvé pokusy vytvoriť spisovný jazyk
- snaha o prebudenie národného povedomia prácami historikov – r. 1780 Juraj Papánek - Dejiny slovenského kmeňa – O kráľovstvách a kráľoch Slovákov (lat. *Historia gentis Slavae - De regno regibusque Slavorum atque cum prisca civilis et ecclesiastici*); r. 1784 Juraj Sklenár – Poloha Veľkej Moravy (lat. *Vetustissimus Magnae Moraviae situs*)

Jozef Ignác Bajza (1755 – 1836)

- vyštudoval vo Viedni za r.-kat. kňaza, tu sa zoznámil s myšlienkami osvietenstva
- prvý slovenský román ***René mlád'enca príhodi a skúsenosťi***, vyšiel v roku 1783, napísaný v duchu osvietenských myšlienok ako zábavné a poučné čítanie formou cestopisu; mládenec René, syn bohatého benátskeho kupca a jeho učiteľ Van Stiphout rozprávajú v prvom dieli o svojich zážitkoch z Turecka, Egyptu a Talianska – dobrodružný charakter, v druhom dieli prechádzajú Slovenskom a ironickým spôsobom komentujú parazitický život šľachty a nízku vzdelanosť ľudu, kritika problémov v spoločnosti aj cirkvi, výchovný a osvetársky charakter;
- ***Slovenské dvojnásobné epigrammata*** – epigram = krátka satirická báseň, kritika ľudských slabostí a chýb, 1. časť – rýmujúce sa – *jednako-konco-hlasné*, 2. časť – v časomiere – *zvuko-mírné*
- písal vlastným, vymysleným jazykom na zákl. západoslovenského nárečia, vlastný pravopis, sl. zás. od iných národov (napr. srbská, lužická, rusínska...), nevydal však žiadnu gram. príručku, preto ho nepovažujeme za kodifikátora, v stavbe vety používal nemecký slovosled (napr. slovesá na konci viet) a zložité súvetia (*pozri ukážku*)
- ostrá korešpondencia s Fándlym i Bernolákom, hlavne pre Fándlyho dielo *Dúverná zmlúva medzi mníchom a diablom* a pre spor o prvenstvo v spisovnom jazyku; hanopisy, pamflety

- nezhodol sa s bernolákovcami, hlavne o prvenstvo pri uzákonení spisovnej slovenčiny, bernolákovčinu považoval za ľudový jazyk, postavil sa tak mimo hlavný prúd národného obrodzovacieho hnutia
- zomrel v Bratislave

Anton Bernolák (1762-1813)

- r.-kat. kňaz, nar. v obci Slanica na Orave, teológiu študoval v Bratislave, Trnave a Viedni, v duchu myšlienok osvietenstva začal s cieľavedomým úsilím o vytvorenie spisovnej slovenčiny
- autor prvej kodifikácie slovenského jazyka r. 1787 – dielom **Filologicko-kritická rozprava o slovanských písmenách** (lat. *Dissertatio philologico-critica de litteris Slavonarum*), v ktorom odôvodnil potrebu slovenského spisovného jazyka pre Slovákov; vydal aj jazykovú príručku **Stručná a zároveň Páhká ortografia** (lat. *Linguae Slavonicae... compendiosa simul et facilis Orthographia*) s novými pravopisnými zásadami
- r. 1790 vydal gramatiku nového spisovného jazyka – **Slovenská gramatika** (lat. *Grammatica slavica*), uzákonil tak foneticko-fonologický pravopis
- r. 1791 vydal príručku o tvorení slov **Etymológia slovanských slov** (lat. *Etymologia vocum slavicarum*)
- r. 1825-7 bol vydaný veľký 6-zväzkový päťrečový slovník **Slovár slovenský česko-latinsko-nemecko-uhorský** – vydal ho Juraj Palkovič po jeho smrti
- základom prvého spisovného jazyka – západoslovenské nárečia, hl. trnavské – hlavne pre hospodárske, politické a kultúrne postavenie záp. Slovenska v Uhorsku, začlenil však do neho aj stredoslovenské prvky (mäkkosť slabík de, te, ne, le, di, ti, ni, li), dôraz na dĺžne a mäkkéne, namiesto dvojhlasok - ja, je..., nepoužíva y, len i atď..., dôraz na vetnú konštrukciu a štylizáciu, foneticko-fonologický základ
- okolo Bernoláka sa vytvorila skupina zvaná bernolákovci, tvorba v tomto jazyku
- r. 1792 (r. 1789 ohlásené) – zal. spolu s Fándlym Slovenské učené tovarištvo – uvádzanie nového spis. jazyka do života a osvetová činnosť, hl. sídlo v Trnave, pobočky po celom Slovensku
- bernolákovčinou začal postupne kázať katolícki kňazi, náboženskými knihami sa dostával medzi ľud, celonárodným sa však nestal – evanjelici aj naďalej používali biblickú češtinu
- Anton Bernolák svojím dielom položil základy moderného slovenského jazyka, významnou mierou prispel k národnému sebavedomiu štúrovskej generácie

Juraj Fándly (1750-1811)

- nar. v rodine chud. remeselníka v Častej, študoval teológiu v Budíne a Trnave, od r. 1780 pôsobil ako farár v Naháči – najchudobnejšia fara v širokom okolí
- aktívny predstaviteľ bernolákovskej generácie, stúpenec osvietenskej teórie a reforiem Jozefa II., bol príkladom ideálneho osvietenského jozefínskeho farára: pre svojich farníkov nebol iba kňazom, ale aj zelinkárom a radcom v poľnohospodárskych záležitostiach, osvetová činnosť
- zakladajúci člen a tajomník Slovenského učeného tovarištva v Trnave
- r.1789 vydal prvé rozsiahlejšie dielo napísané bernolákovčinou – **Dúverná zmlúva medzi mníchom a diablom** – jeho vstup do literatúry; kritika cirkvi, hlavne žobravých rádov – odklon od ich pôvodného zamerania – aj telesná práca, považoval ich život za parazitovanie, spoločensky boli už ďalej neužitočné, peniaze získané ich zrušením by podľa neho mali byť použité v školstve; diabol Titinil = Fándly – formou rozhovoru s mníchom Atanáziom odhaľuje tento problém; zo 4 zväzkov vydané iba prvé 2 zväzky, ostatné 2 zostali v rukopise – pobúrnil ním cirkevnú vrchnosť;
- snaha zverejniť zákon o právach poddaných – pre “poburovanie“ 2 týždne v kláštornom väzení

- najrozsiahléjšie dielo: *Pilní domajší a polní hospodár* – z neho však vyšli iba 4 zväzky z 8, ost. Ostali v rukopise pre nedostatočný záujem u čitateľov – zozbieral v ňom vtedajšie poznatky o poľnohospodárstve zo skúseností ľudu, jeho samého a odbornej literatúry – snaha naučiť ľud racionálne hospodáriť, používať nové plodiny a postupy, a tak im pomáhal dostať sa z biedy (*pozri ukážku*)
- ďalšie diela – týkajú sa pod. témy ako *Pilní domajší a polní hospodár* – *Zel'inkár, O úhoroch a včelách, Slovenský včelár* a.i.
- polemika a nezhody s J.I. Bajzom – ostrá korešpondencia – zastáva sa svojich názorov i bernolákovčiny
- svojimi dielami udomácnil nový spisovný jazyk

poézia

- poznačená svetovým klasicizmom

Bohuslav Tablic (1769 – 1832)

- evanjelik, stúpenec biblickej češtiny, poéziu chápal ako prostriedok šírenia myšlienok osvietenstva, o.i. vydavateľská činnosť
- preklad diela od: Nicolas Boileau Despréaux – *Umenie básnické* (svetový klasicizmus, teor. dielo - zveršoval presné pravidlá tvorby klasicistickej poézie)
- *Poezye* – štvorzväzkové dielo, vlastenecký charakter, má 2 časti: 1.) lit.-hist. poznatky – teória
2.) prekladová a pôvodná tvorba

Juraj Palkovič (1769 – 1850)

- pedagogická, **vydavateľská** i literárna činnosť, zástanca starej češtiny; pôsobil ako profesor na Evanjelickom lýceu v Bratislave – Katedre reči a literatúry česko-slovenskej – učil aj štúrovskú generáciu
- tvorba – zb. básní *Múza ze slovenských hor* (1800), veselohra *Dva buchy a tri šuchy* (1800)

anakreonská poézia

- oslavovala voľný život, alkohol...
- zábavný, niekedy aj didaktický charakter → klasicizmus
- vyjadruje záľuby meštiackych vrstiev

Augustín Doležal – napr. bás. skladba *Pamětná celému světu tragoedia*

Juraj Rohoň – napr. didaktické verše *Kratochvilne spěvy pro mládež rolnickou*

Fázy vývoja národného obrodzenia

1. obdobie – 1780-1820 – osvietenectvo; bernolákovci, kodifikácia slovenčiny, Slovenské učené tovarišstvo
2. obdobie – 1820-1835 – klasicizmus; ďalšie prejavy národnोजednocovacieho hnutia; Slovenský čitateľský spolok v Pešti (1826), Spolok milovníkov reči a literatúry slovenskej (1834), tvorba bernolákovcov – Hollý, Hamuliak a evanjelikov – Kollár, Šafárik – bibl. čeština
3. obdobie – 1835-1843 – preromantizmus, prechod k romantizmu; návrat k biblickej češtine, začiatok štúrovského hnutia – romantická generácia
4. obdobie – 1843-1848 – romantizmus – štúrovci, kodifikácia slovenčiny (1843) a revolúcia (1848)

Juraj Fándly - *Pilní domajší a poľní hospodár*

Rada o krumpľovom chlebe

Zemiaky boli v tejto dobe novou plodinou, ľud ešte nepoznal ich vlastnosti a nedôveroval im. Až hlad ho prinútil k tomu, že sa stali „chlebom chudoby“.

Krumpľe(9) k odehňaniu hladu tiež boží dar sú; kdo s nimi ňekedi hlad ze žalúdka ľebo aspoň svėj chutí všetečnosť odehnal, ňech d'ekuje pánovi Frančiškovi Drake, holandskej krajini riďitelovi, ktorí tuto úrodu z amerikánskej krajini do našich europškých krajín preňesol v roku 1586. S takú chvál'itebnú památkú môže rakúská aj naša slováká chudoba spomínať tohoto pána, z jakú spomínajú tabáčňici aj fajkári teho urodzeného pána Nikóciusa, volaked'i francúzskeho krála posla, ktorí tabákové semeno ze západnej Indie, z ostrova ménem Virgínea Florida doňesol; najprv ho ve francúzskej, potom aj v inšich krajínách rozmnožil, veľkí užitek a osoh tabáku jeho ménu veľkú chválu zachováva. Krumpľe a fazulu pred volakteríma roki v našej krajine ľen lichva jídala, aľe po této roki kam dál více viróštntú psota rozmnoženích ľudí naučila jako na fazulu tak na krumpľe. V našich drahích rokoch 1788, 1789, 1790, v ktorích bola malá mecka (10) reži okolo dvoch zlatích, aj za dva zlaté z veľikú žadosťú kupovali ľud'a krumpľe, do chleba jich míšali. Bivala z nich mecka ňiže zlatého aj za jeden zlatí. V tých drahích rokoch já sem sám dal napéct' takého chleba, dal sem košťovat' statečným osobám a chvál'ili ho. Jestli chceš probovať, takto v tému pečeňu pokračuj:

Zvará sa krumpľe na mako, potom sa olúpá, rozťlačá sa na kašu. Táto kaša varí sa sama v sebe, jako je vodnatá na rídko, ňetreba do ňej lívať ništ vodi aňi žmolkov; potom sa robí s túto vlašnú krumpľovú rídkú kašu na korit'e kvas z osívanéj múki jako indá na chľéb. Táto kaša buďe mesto žmolkovej vodi do kvasu, ňechá sa kislúť kvas, ľenže ďálej než običajne a pri teple. Potom sa mísí jako na chľéb, téš sa osolí, múki sa dá doňho, koľko treba, abi zhustlo tešto, potom musí sa ňechať dobre nakislúť zamíseňí, zas pri teple ľebo ňech sa teplá poduška klad'e naň, abi dobre tešto nakislo. Aš sa dobre popuká, zdvihnuté a nakisluté potom treba válať. Keď sa vála, ňech sa dá do tešta kmín, bár aj volačo kúkoľki (ňe mnoho), abi bol chutnejší chľéb. Keď sa viválajú pecňiki, zas ňech pri teple prikrité v košíkoch dobre nakislú, potom sa dajú do pece. Voláčo dlhšej musí sed'et tento chľéb v peci než samotní rezní chľéb. Keď sa vitáhne s pece, ňech sa na ráz ňeklad'e na stud'ené povetrí, aľe v izbe rozklad'ení ňech pomali do večera ľebo pres noc vituhne, abi sa ňezadrhol, ňeopukal.

Chlpského hospodárstvá katekizmus

Spituváňi. Čo viznamenáva chlpského hospodárstvá katekizmus?

Odpoved'. Chlpského hospodárstvá katekizmus viznamenáva vinaučuváňi v poľném aj domajšém hospodárstvá chlapovi potrebném.

Spituváňi. Čo ešče ďálej viznamenáva chlpskí katekizmus?

Odpoved'. Tak sa téš menuje táto obecná knížka, která toto chlpského hospodárstvá vinaučuváňi v sebe obsahuje.

Spituváňi. V koľko hlavních částkách predkládá sa v temto katekizmusi chlpského hospodárstvá vinaučuváňi?

Odpoved'. Chlpského hospodárstvá vinaučuváňi predkládá sa v temto katekizmusi v peti hlavních částkách aj v jednom pridavku.

Spituváňi. Které sú tí pet' hlavné částki?

Odpoved'. Prvňá je o jaťel'inách, druhá o ozimních zrnách tvrděj žatvi. Treťá o jarních zrnách makěj žatvi. Štvrtá o strovách. Pátá o hnojoch. Pridavek je o dobrém úžitku vipál'éného trungu.

Jozef Ignác Bajza – René mláďenca príhodi a skúsenosti, 2 diel

20. RENÉ SPOZNÁVA ZEMIANSKY DESPOTIZMUS (úryvok)

Setvi bili na ulicu výjšli, keď dve lítost'í hodne d'ívaťi mali. Jedno bilo, že sedláka rukami na chrbét zväzanými na reťazi pred sebou hnali dva, z ktorých očuv samé loterstv'í vihlídalo, hajdúsi, ktorých keď sa otázal tovariš cesti, čo bi rab ten bil previnnil, kolik liduv zmárnil, neb jak mnoho pokradnul, z jednu opovrženost'ú odpoved'eli: „Panskího zajca v svéj kapust'e zabil“.

To uslišíc, hle, druhé vprostred d'ed'íne: Dva muži bili na oko jedního stavu, neb jednako bili oblečení – i tento i tamten v haleňe, i tento i tamten v huňeních nohavicách, i tento i tamten bosý bez širáka, v zhrbnéj košili. Žáden jinší rozd'íl nebil mezi nimi poznaťi, jak že jeden až po uši mal vikrúcené fúzi a mezi strašlivím, které aj z jinších reči míšal, láním bil, tlkel ukrutně. Druhý pak, snad' neb času neb peníza ňenalézal, abi sa dal oholiť, trojtídnovú majíc bradu, tlčeni trpil a prosbami jed'íne všech svatích, pre samího Boha milosrdenstv'í pítajíc, sa bránil.

Nebil ňikdo, který bi bil k retuvání jeho prišel. Lid jsíce na krik na ulicu vibehnúl, ale od domu svého žáden dalšej nepostúpil, tam toliko spolu cíťeňi majíc, na každé ud'ereňi strpal a nižším hlasem volal: „Jaj, zabije ho! Juž ho zabije!“ – A to dost' lechko malo biťi učinené, nebo kat ten ništ nehled'el, kam kúl padne, všecko mu jedno bilo – hlava, chrbét, prsá, nohí, rukí. A juž ňevolního, po celém ťele zakrváceního tuhším trestem aj na zem bil zrazil, lechce, jak réknúl jsem, to malo nasleduvaťi, čo lidé z lítost'í mlúvili, keď bi predce z celéj osadi jedna žena (ubitiho manželka musila biťi) prestovlasá a jako bez duše ňebila príbehla. Táto aňi slova prereknúť ňeznajíc, aňi snad' dobre nevid'íc, najprv tik bijícího chítala, ale keď prevládnuťi ňemóhla, svého, na zemi sa proťi ud'ereňú ješťe krúťícího, prílehla a tak ostatek silí ukrutníkovéj na sebe prijala, na sebe skúsila, strpila.

René tak hlbocce jest lítost'ú nad biťím a hnem nad bijícím v srdci pohnutý, že bi bil z vúza zeskočil a k tohoto mstve, k pomoci pak tamteho, kolik vláda mela dopust'ít'í, ponáhlil, keď bi ho bil Van Stiphout z tovarišem cesti násilně ňezdržal, mlúvíce, abi jen počekal, dokúd' z ňekterího reči nezbadajú, čo tento za pána, tamten pak za hříšníka jest, že vtedi teprv vráždníka takího u prislúchajících sudcuv podle práva múžú obžaluvaťi. Ale na to dlho musili očekávaťi, až do konca totižto. Neb trpící, kterák poved'eno jest, prosil toliko, zakúd' mlúviťi móhel, abi sa zlituval, smiloval, který zarážal, že tenkrát, keď jeho rozkaz mal plňiti, stoličnú prácu musil odbavuvaťi. On pak lál jed'íne bez prestání. Tolik ohnivích, ocelovích zjasna strél povolávajíc, kolik jích ani ňevipadlo ješťe dosavád, ani ňevipadne až do znivečeni sveta i z najčírnejších mračnuv, tolik tisíc párum regimentum rohatích ocazních d'ábluv mizerního odevzdávajíc, že keď bi bilo nebe hlas preklínajícího vislišalo, aňi trillionská jedního vlasa částka bi sa ňebila každímu tému zlímu duchovi s ňeho ujšla. – Naposledi, keď juž ustal ruku zdvíhaťi, ješťe ňekolikrát i ženu i muža kopnúc (dlho to nemóhol, ponevadž, jako poved'el jsem bosý bil), kričel: „Uč sa, sedlák poddaný, zemana pána tvého poslúchaťi, sedlák hovado zemana zemskího tvého pána prikazi zachovávaťi“. – To keď tovariš cesti uslichnúl, „pod'me“, mlúvil, „pod'me, neb právo naše z člověkem tímto ňevím, kedi bi jen i zaujali pred seba sudcové.“

(prebrané z www.klasici.sk)